

SVETLANA VAŠÍČKOVÁ*

Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia Protokol z verejnej oponentúry projektu APVV-14-0029 medzinárodným panelom odborníkov

VAŠÍČKOVÁ, S.: Cyrillic Literature in Slovakia Until the End of the 18th Century. Protocol from the Public Opponency of the Project APVV-14-0029 by the International Expert Panel. *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No. 2, pp 181-185 (Bratislava).

This paper provides basic information from the systematic and integrated research of the Cyrillic literature in Slovakia until the end of the 18th century with an emphasis on participation of the Slovak language and cultural horizons. The paper documents the progress of the project results opposing by the International expert panel.

Cyrillic literature, Slovakia, written culture, APVV project results, public opponency.

V dňoch 23.-27. októbra 2018 sa v Košiciach uskutočnila konferencia k projektu APVV „Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia“, na ktorej sa riešitelia projektu predniesli výsledky svojich výskumov. Prezentovali v nich najmä nové zistenia, ktoré sa týkali výskumu prameňov a ich interpretácie v kontexte dejín písomnej kultúry na Slovensku. Venovali sa najmä doposiaľ neznámym alebo málo prebádaným písomným prameňom, na príklade ktorých dokladovali stabilitu systému byzantsko-slovanskej tradície v Karpatoch a na východnom Slovensku, ktorá vznikla v kontexte interkonfesionálnej komunikácie v administratívno-právnej koexistencii s latinskou cirkvou v Uhorsku. Peter Žeňuch, zodpovedný riešiteľ projektu, sa vo svojom vystúpení zamerl na viacsepektovosť výkladov o cyrilskej písomnej kultúre na Slovensku, ktorú treba vnímať ako napojenie sa na cyrilo-metodskú duchovnú kultúru a tradíciu (T. Mrňávek), hoci byzantsko-slovanská tradícia v tomto priestore našla svoje miesto najmä vďaka kolonizácii na valašskom práve, ktorej opätovný silnejúci vplyv tu možno doložiť už v 13. storočí. Byzantsko-slovanská tradícia, ako to dokazujú rozličné pramene tak nakoniec našla stabilné uplatnenie aj v prostredí Slovenska, odkiaľ pôvodne vyšla. Svedectvom o vývine a formovaní byzantsko-slovanskej kultúry a tradície na Slovensku sú tak nielen cyrilské písomné pramene, ktoré z jazykového hľadiska i z hľadiska miesta svojho vzniku tvoria súčasť slovenskej kultúry (odráža sa v nich vklad slovenského kultúrneho prostredia i život jeho obyvateľov), ale aj historické doklady, ktoré svedčia o tom, že na budovaní sídlisk na valašskom práve sa zúčastňovalo aj pôvodné domáce, autochtónne slovenské obyvateľstvo.¹ Tieto skutočnosti reflektovali riešitelia projektu z viacerých aspektov, či už išlo o teologický pohľad na právne prostredie byzantskej cirkvi v severovýchodnom Uhorsku (P. Zubko), alebo sa venovali problematike latinskej písomnej kultúry, ktorá reflektovala vývinové a historicko-kultúrne osobitosti byzantskej

* Mgr. Svetlana Vašíčková, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 841 04, Bratislava, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ O tom pozri napríklad v knižnej práci, ktorá poslúžila aj ako východisko k realizácii projektového výskumu Женюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV. Roma – Bratislava – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale Roma – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ M. Lacka, 2013. 482 s.

cirkvi (S. Zavarský). Dôležitou súčasťou prezentácie boli výsledky výskumov písomných prameňov spätých s kázňovou, edukačnou, apologetickou i monastickou písarskou kultúrou (M. Strýčková, S. Vašíčková, L. Wilšínská, K. Žeňuchová). Hudobná liturgická kultúra tvorí osobitný okruh písomných prameňov, ktoré z hľadiska komplexného štúdia byzantskej kultúry na Slovensku predstavujú jedinečný okruh pamiatok (Š. Marinčák, M. Blahunková, rod. Prokipčáková).

Pozvaní hostia z Poľska, Česka, Ruska, Ukrajiny a Bulharska pozorne sledovali prezentované výsledky výskumov a vo svojich vystúpeniach v rámci ohlásenej verejnej oponentúry výsledkov projektu prezentovali svoje hodnotiace stanoviská.

Prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD. z Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici poukázal na to, že vedeckovýskumné ciele projektu sa naplnili podľa plánovaného harmonogramu. Zdôraznil najmä odbornú vyváženosť riešiteľského kolektívu a dobré vedeckovýskumné podmienky, ktoré sú dôležitým predpokladom pre vysoko odbornú i obsiahlu publikačnú činnosť riešiteľov. Ocenil najmä interdisciplinárne výskumné zameranie riešiteľského tímu, ktorého jadro tvoria vedeckí pracovníci Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. V reakcii Peter Žeňuch konštatoval, že projekt patrí k strategickým vedeckovýskumným úlohám pracoviska a dlhodobo sa jeho riešenie pripravovalo. Zdôraznil pritom, že v takom zložení má vedecký kolektív perspektívu pracovať, čo je dôležité najmä pre synergiu výskumov zameraných na byzantskú i latinskú zložku duchovnej kultúry Slovenska.

Prof. Dr. Ihor Zadorožnyj z Mukačevskej štátnej univerzity na Ukrajine sa vyjadril k cieľom výskumu a podotkol, že uskutočnený výskum je potrebný a dôležitý pre súčasnú spoločnosť, lebo poukazuje na spoločné korene duchovnej kultúry Slovanov. Vyzdvihol skutočnosť, že predmetom vedeckého bádania sú najmä tradičné európske a kresťanské hodnoty, nie hodnoty národnostné alebo štátne. Podľa profesora Zadorožného výsledky výskumov vytvorili dobré podmienky pre ďalšie bádanie vo viacerých vedeckých okruhoch, preto by privítal, aby sa na pôde Slovenskej akadémie vied vybudovalo centrum, ktoré okrem základného výskumu prispeje k sieťovaniu vedeckovýskumných pracovísk a jednotlivcov z rozličných štátov Európy i slovanského sveta, ktorí sa venujú problematike riešenej v tomto projekte. Vyzdvihol najmä výskum, ktorý sa dnes už iba veľmi zriedka v takom rozsahu realizuje; ide o výskum starých písomností, liturgickej hudby a pod. V tejto súvislosti poznamenal, že slavistický výskum je proces, ako to ukazuje aj tento projekt, lebo je dôležité nielen uvažovať o stave vecí z hľadiska dejín, ale uvažovať o dejinách z hľadiska aktuálnych vedecko-výskumných procesov, ktoré podmieňujú takýto výskum.

Dr. hab. Ewa Kocójová z Jagelonskej Univerzity v Poľsku zdôraznila dôležitosť zamerania projektu pre hlbšie poznanie kultúrneho dedičstva Karpát. Položila zásadnú otázku, ktorá sa dotýkala zdrojov výskumného materiálu. Zaujímala sa najmä o to, kde sa vyhľadávali pramene, či len v archívoch a knižniciach, alebo sa výskum uskutočnil aj v teréne (na farách, chrámoch, v kláštoroch). Na otázku bezprostredne reagovali riešitelia projektu dokumentáciou výskumov v teréne, ktoré sa uskutočnili pod vedením P. Žeňucha ešte v rokoch 1999-2005, 2007, 2008 v rámci iných čiastkových výskumov. V rámci týchto terénnych výskumov sa podarilo získať okolo 300 rukopisných a tlačených prameňov, ktoré tvoria elektronickú databázu cyrilských i latinských textov uloženú v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV. Táto databáza nevznikla ako výsledok cielenej digitalizácie týchto prameňov, pretože pracovisko nie je pamäťovou inštitúciou. Získané elektronické zdroje vznikli za účelom dokumentácie textov pre ich ďalší výskum. Fotografický materiál v elektronickej podobe neslúži na ich sprístupnenie ani vo forme verejnej databázy. Originálne texty vyfotografovaných materiálov a CD-nosiče s fotografiami dokumentov nie sú majetkom SÚJS SAV, ale sú majetkom inštitúcií (archívov, kde pracovníci realizovali svoj výskum), cirkví a zbierok súkromných osôb, ktoré svoje materiály poskytli Slavistickému ústavu Jána Stanislava SAV za účelom vedeckého výskumu. Túto svoju úlohu ústav plne realizuje výskumom a sprístupňovaním transliterovaných textov v rámci medzinárodnej edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* (=MBSLS) zriadenej na tento účel. Doteraz vyšli štyri zväzky tejto edície (2003 – s komentármi v angličtine, 2006 – s komentármi v nemčine, 2009 – s komentármi v taliančine a v roku 2013 – s komentármi v ruštine). V súčasnosti sa pripravujú ďalšie zväzky tejto edície, ktorá verejnosti postupne

v transliterovanej podobe sprístupní aj ostatné dokumenty. Vybrané pamiatky sa v transliterovanej podobe s komentárom publikujú tiež v rámci supplementa časopisu *Slavica Slovaca*, ktoré sú plne k dispozícii v internete. V súčasnosti sa na vydanie pripravuje piaty zväzok edície, ktorý sprístupní najstarší prameň administratívno-právnej povahy, ktorý pripravuje P. Žeňuch, E. Beľakovová a D. Najdenovová v spolupráci so Š. Marinčákom a P. Zubkom. Šiestym zväzkom edície bude vydanie dvoch uglianskych rukopisov (pripravuje S. Vašíčková), ktoré významným spôsobom dokumentujú vzťah medzi byzantskou a latinskou duchovnou a konfesijnou tradíciou pod Karpatmi.

Práve digitálne kópie zdrojových materiálov sa používajú pri komplexnom výskume prameňov v projekte. Bez nich by sa nemohol uskutočniť nielen výskum paraliturgických piesní, ale ani výskum irmologionovej hudobnej kultúry, ba ani výskum jazyka veriacich byzantsko-slovanského obradu, keďže základným zdrojom a materiálom na štúdiu sú digitálne spracované rukopisné pramene a nahrávky. Mnohé materiály sú podnes uložené aj v ďalších fondoch v knižniciach a archívoch, ktoré sa však nateraz nepodarilo naplniť pre rozličné obštrukcie byrokratického charakteru.

Dr. E. Kocójová (Poľsko) sa zaujíkala aj o to, v ktorých archívoch sa uskutočnil výskum a odkiaľ pochádzajú skúmané pamiatky, pričom podotkla, že má informácie zo svojich výskumov, že v 19. storočí na Orave ešte bolo pravoslávne obyvateľstvo. Peter Žeňuch vysvetlil, že programový terénny výskum za účelom zhromažďovania písomných pamiatok sa uskutočnil predovšetkým v gréckokatolíckych farnostiach, ale aj v pravoslávnych chrámoch na východnom Slovensku. Dr. E. Kocójová tiež dodala, že nadväzujúce projektové výskumy by sa mali venovať nielen cyrilскеj písomnej kultúre, ale kultúrnemu dedičstvu všeobecne, keďže v uvedenom období veľmi zaujímavou je oblasť ikonografie chrámov, ktorá odráža naplnenie cyrilo-metodskej misie na Slovensku. Prof. Žeňuch pripomenul, že na Slovensku pôsobí odborník na ikonografiu menom Vladislav Grešlík, ktorý je účastníkom konferencie a na konferencii prezentuje príspevok na túto tému, a doplnil, že Slavistický ústav Jána Stanislava SAV ešte v roku 2012 zorganizoval medzinárodnú vedeckú konferenciu „Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach“, ktorá sa uskutočnila v Michalovciach, a na nej prebehla zaujímavá diskusia medzi V. Grešlíkom a B. Puškášovou (Maďarsko) práve v súvislosti s problematikou ikonografického výskumu.²

Prof. Jelena Beľakovová z Ústavu ruskej histórie Ruskej akadémie vied v Moskve poukázala na kultúrne špecifiká skúmaného regiónu, kde sa nezachovali archaické pamiatky, ale zachovali sa pamiatky spojené s náboženskou každodennosťou. Poznamenala, že v súvislosti s ukončením práce nad projektom je nevyhnutné urobiť syntetizujúcu správu. Podotkla, že pre výskumníkov je dôležité stanoviť kritériá, podľa ktorých sa určuje príslušnosť k istému spoločenstvu, spresniť geografické kritériá a terminologické nezrovnalosti a upozornila, že výsledky projektu musia byť sprístupnené pre všetkých záujemcov. Prof. Beľakovová osobitne vyzdvihla pozitívnu stránku vydania novších historických pamiatok, keďže zvyčajne sa vydávajú iba staršie pramene. Výskum kultúry každodennosti, ako v reakcii podotkol P. Žeňuch, tvorí neoddeliteľnú súčasť slavistického bádania, lebo je dôležitý pre poznanie nás samých predovšetkým z hľadiska jazyka, literatúry, dejín, etnolingvistiky a iných oblastí slavistického výskumu. Sám výskum liturgických rukopisov nemôže priniesť také široké poznatky o každodennom živote, ako pamiatky neliturgického žánru. Tieto texty vyšli na úroveň autorskej spisby, sledujeme v nich vplyv ukrajinskej, poľskej, bulharskej kultúry a jazyka, ktorý sa odráža predovšetkým na lexikálnej, morfolologickej a syntaktickej úrovniach textu. Identifikácia takých textov nie je jednoduchá, lebo vyžaduje rozlišovanie sféry použitia pamiatky – liturgická alebo každodenná.

Dr. hab. Jan Stradomski z Jagelonskej univerzity v Krakove prispel k diskusii s názorom, že výsledky projektu nie sú len vedeckým výstupom a výsledkom práce tímu bádateľov, ale aj prezentáciou slovenského kultúrneho dedičstva zaznamenaného cyrilským písmom. Opýtal sa,

² Výsledky tejto diskusie sú publikované v knižnej publikácii z konferencie Žeňuch, P. – Uzeňova, E. – Žeňuchová, K. (eds.): *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov / Zemplínske múzeum v Michalovciach / Институт славяноведения Российской академии наук / Кирило-Методиевский научен център към БАН, 2013. 250 s.

či bude korpus textov sprístupnený v internete. Prof. Žeňuch odpovedal, že v rámci podmienok projektu internetové stránky majú povinnú udržateľnosť 5 rokov po skončení projektu, preto výsledky na stránkach cyrslav.sav.sk sa budú aktualizovať. Pripravuje sa aj preklad internetovej stránky do ruského a anglického jazyka. V súvislosti s výskumom poučiteľných evanjelií sa profesor Dr. J. Stradomski zaujímal, či na Slovensku existuje vlastná/osobitná tradícia poučných evanjelií, na čo prof. Žeňuch odpovedal, že už poľská výskumníčka Halyna Čubová (Czuba)³ poukázala na existenciu dvoch smerov rozvoja tohto žánru vo východoslovensko-podkarpatskoruskej tradícii, pričom sa v nich odrážajú aktuálne reálie typické aj pre slovenské obyvateľstvo. Osobitne dôležité je preto poznať napr. aj problematiku vzťahov pravoslávnych, gréckokatolíkov a kalvínov, podmienky a príčiny zavedenia cirkevnej únie a pod. V rukopisoch karpatskej proveniencie spojených so slovenským kultúrnym areálom sa nachádzajú aj zmienky o historických udalostiach, ktoré sa uskutočnili práve v tom regióne, napr. o formovaní národného hnutia, o reformačných i protireformačných aktivitách a i.

Dr. hab. Walerian Bugel (Česko) sa pýtal, či sa podarilo realizovať všetky ciele a zámery projektu, a či sa pri výskumoch našli aj také oblasti, ktoré zostali nepokryté a nedoriešené. V tomto kontexte sa diskutovalo najmä o interdisciplinárnom vedeckovýskumnom zameraní projektu a jednotlivých členov riešiteľského kolektívu, pričom sa zdôraznil fakt, že výskum týchto otázok sa už na začiatku 20. storočia realizoval v Zbore pre výskum Slovenska a Podkarpatskej Rusi pri Slovanskom ústave v Prahe, na ktorý sa podarilo nadviazať najmä výsledkami výskumov, ktoré realizovali členovia riešiteľského tímu v projekte uskutočnenom v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV.

Docentka Dr. Marina Valencovová z Inštitútu slavianovedenija Ruskej akadémie vied v Moskve vyzdvihla význam vedeckých zistení v projekte a poznamenala dôležitosť budovania interdisciplinárne orientovaného vedeckého pracoviska, ktoré môže znamenať aj vznik vedeckej školy, lebo taká škola má význam pre pokračovanie výskumu písomných prameňov. Slavistické pracovisko Slovenskej akadémie vied má pre to všetky predpoklady, lebo ho tvorí mladý a perspektívny vedeckovýskumný tím. Práve interdisciplinárny výskum M. Valencovová ako etnolingvistka pokladá za významný prínos pre rozvoj slavistiky ako vednej disciplíny. Zdôraznila, že interdisciplinárne viacaspektové výskumy uskutočňované v SÚJS SAV sa opierajú o spoločné jadro, ale každý bádateľ skúma osobitné odvetvie, teologické, lingvistické, historické, etnolingvistické atď., čo umožňuje skúmať jednotlivé písomné pramene z viacerých hľadísk. Na záver svojho vystúpenia dodala, že výskum ľudovej Biblie, ako ho realizuje O. Belovová (Moskva),⁴ zatiaľ neobsahuje slovenský materiál, no dúfa, že aj v SÚJS SAV sa nájdu podmienky na realizáciu etnolingvistického výskumu tohto typu. Aj docentka Dr. Elena Uzeňovová (Ruská federácia) sa pridala k ostatným predrečníkom a zdôraznila prínos výskumov zameraných na slovanskú písomnú kultúru a tradíciu, ku ktorým významne prispieva aj realizovaný výskumný projekt Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Projekt podľa jej slov má dôležitý dosah aj na výskumy v oblasti modernej karpátológie, ktorej sa v súčasnosti venuje málo pozornosti.

Verejnú oponentúru uzavrel diskusný príspevok docentky dr. Eriky Brtáňovej z Ústavu slovenskej literatúry SAV, v ktorom zdôraznila dôležitosť výskumu literárnej každodennosti a žánrovej rôznorodosti pre literárnu históriu ako vednú disciplínu. Vzhľadom na podmienky distribúcie výsledkov výskumov dodala, že nepredajnosť vydaných knižných titulov v projektových schémach na Slovensku znižuje ich dostupnosť najmä tým záujemcom z širokej odbornej a laickej verejnosti, ktorí sa o takýchto výsledkoch výskumov dozvedajú iba na základe osobných kontaktov, alebo v rámci účasti na takto organizovaných vedeckých konferenciách.

³ Halyna Czuba z Jagelonskej univerzity v Krakove absolvovala trojmesačný študijný pobyt v Bratislave na pôde Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v r. 2015. V rámci svojho pôsobenia v ústave predniesla prednášku „Książka cyrylicka XVI-XVIII ww. w kontekście interkulturowości regionu Karpackiego”.

⁴ «Народная Библия»: Восточнославянские этимологические легенды. Сост. и коммент. О. В. Беловой. Москва: Индрик 2004. 575 s.

Po verejnej oponentúre k výsledkom riešenia projektu konferencia pokračovala podľa naplánovaného programu. Druhý rokovací deň konferencie otvorila Júlia Dudášová-Kriššáková (Prešov) s príspevkom na tému staroslovienčiny a cirkevnej slovančiny. Elena Beľakovová (Ruská federácia) vo svojom referáte hovorila o šírení cyrilských právnych pamiatok medzi Slovanmi v ranom novoveku. Na jej vystúpenie nadviazala D. Najdenovová (Bulharsko), ktorá zhrnula doterajšie bádanie v oblasti výskumu dejín slovanských právnických prameňov od Veľkej Moravy. Vo svojom vystúpení sa J. Stradomski (Poľsko) venoval poľsko-ruským sporom o histórii a statuse „gréckej viery“ v Karpatoch v 17. storočí. R. Jáger (Banská Bystrica) predstavil pohľad na vzťah vládnej moci a cirkvi na Veľkej Morave. E. Brtáňová (Bratislava) prezentovala obraz konfesii a kultúr v katolíckej kázňovej tvorbe na Slovensku v 18. storočí. R. Letz (Bratislava) načrtol aj dnes veľmi aktuálnu tému konfesionalizmu a jeho význam pri formovaní slovenskej kultúry. V príspevku W. Bugela (Česko) odzneli najnovšie výskumy o polemických spisoch M. Andrelu Orosvígovského. J. Krško (Banská Bystrica) hovoril o odraze stredovekých byzantsko-slovanských kultúrnych a jazykových kontaktov na príklade toponým na Slovensku. E. Kocójová (Poľsko) vysvetlila význam architektonického a ikonografického výskumu pre poznanie kultúrneho dedičstva. Svoje výskumy dokumentovala na príklade kostola v Orawke. Aj etnolingvistická sekcia priniesla zaujímavé referáty. E. Uzeňová (Moskva) vysvetlila procesy formovania kultúrnej tradície v Karpatoch z hľadiska balkanistického interdisciplinárneho výskumu. M. Valencovová (Rusko) referovala o kresťanských hodnotách v národnej tradícii Rusínov. K. Mičevová-Pejčevová (Bulharsko) predstavila etnolingvistické zvláštnosti slovenských a bulharských apokryfických modlitieb a K. Kirilov sa venoval terminologickým aspektom v literárnej produkcii v starších bulharských dejinách najmä na príklade dvoch prameňov – Šestodneva a Nebies od Jána Exarchu.

Tretí rokovací deň bol venovaný umenovedným výskumom, ktoré prezentoval I. Zadorožnyj (Ukrajina) v referáte zameranom na výskum prameňov hudobných textov liturgií Bokšaja a Malynyča. O ukrajinských paraliturgických piesňach veriacich v Mukačevskej eparchii referoval J. Medvedyk (Ukrajina). V. Grešlík (Prešov) predstavil ikonografiu rybotyčských majstrov na východnom Slovensku v 17. a 18. storočí. E. M. Hrdinová (Česko) poukázala na problematiku nápisu na Michalovskom kameni a venovala sa aj iným nápisom. V. Žeňuch prezentoval referát o materiálnom zabezpečení uniatských presbyterov na príklade dokumentácie z obce Starina (okr. Stará Ľubovňa). Po konferencii nasledovala prehádzka historickým centrom Košíc a prehliadka kultúrnych pamätihodností.

V kontexte doterajších výskumov sa ukázalo, že zjednocujúcim znakom jazykovej identity každého národa nie sú používané rozličné liturgické jazyky, ale ich reprezentantom je hovorená podoba jazyka. V slovenskom jazykovo-kultúrnom kontexte tou vždy bola a je slovenčina, ktorou sa možno dorozumieť vo všetkých oblastiach každodenného života. Účastníci konferencie sa zhodli na tom, že jazykové povedomie používateľov v cyrilských rukopisných prameňoch dokazuje ich jazykovo-etnickú identitu, pričom byzantská konfesijná identita založená na slovanskej písomnej a duchovnej kultúre a tradícii má svoj základ v cirkevno-slovanskom jazyku, ktorý je predovšetkým liturgickým jazykom bohoslužobných obradov v cirkvách byzantsko-slovanského rítu. Cirkevnú slovančinu ako liturgický jazyk preto nemožno vnímať ako reprezentanta jednej jazykovej entity, lebo v jednotlivých slovanských národných spoločenstvách, kde sa uplatňuje byzantský obrad a cirkevno-slovanský liturgický jazyk, sa realizuje jej konkrétna jazyková redakcia.